

Overheidsingrijpen in de letteren?

Na de Tweede Wereldoorlog moest het landsbestuur opnieuw worden opgebouwd of in ieder geval worden heringericht. Per 1 september 1945 kreeg het Ministerie van Onderwijs, gedurende de oorlog Departement van Volksvoorlichting en Kunsten geheten, zijn oude benaming Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen weer terug. In het vooroorlogse ministerie hadden de kunsten overigens slechts een ondergeschikte rol in genomen. Het onderwijs werd als veel belangrijker gezien en in de jaren dertig werd er natuurlijk op alles bezuinigd, en zeker op de kunsten. Na 1945 kwam er nu wel meer aandacht voor de kunsten en werden er onder andere aparte onderafdelingen voor Beeldende Kunsten; Muziek, Toneel en Letterkunde en Film ingesteld, die vanaf 1947 vielen onder een echte afdeling Kunsten binnen het Departement.

De taken van de afdeling Kunsten omvatte de volgende aspecten:

- Bevordering van en belangstelling wekken voor de kunst (muziek, danskunst, toneel, letteren, voordrachtskunst, schilderkunst, beeldhouwkunst, toegepaste kunst, industriële vormgeving, grafische kunst, typografie, bouwkunst en film).
- Subsidiëring van orkesten, opera en andere instellingen op het gebied van de muziek en danskunst en van toneelgezelschappen.
- Toekennen van prijzen, reisbeurzen, subsidies en opdrachten aan toonkunstenaars, toneelspelers, toneelschrijvers, letterkundigen, beeldende kunstenaars en cineasten.
- Steun voor het uitgeven en verbreiden van werken van Nederlandse componisten.

Er was wel een dilemma bij de steun aan kunstenaars: moest het subsidieprogramma strikt gereguleerd worden vanuit de regering volgens normen en doelen die vanuit de staat gesteld werden, of ging het erom kunstenaars geld te geven om naar eigen inzicht producten te vervaardigen? Het antwoord op die vraag wisselde al naar gelang de politieke signatuur van kabinet en minister.

De toon binnen het departement was aanvankelijk in juni 1945 gezet met de benoeming van de Groningse hoogleraar in de theologie Gerard van der Leeuw tot minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen in het eerste rooms-rode kabinet-Schermerhorn-Drees. De nieuwe minister stelde zich tot doel om de Nederlandse 'beschavingsschatten onder het bereik van allen te brengen'. De motivatie voor zijn beleid was grotendeels ontleend aan zijn religieus getinte personalistisch socialisme, zoals dat o.a. binnen de Nederlandse Volksbeweging - waar Van der Leeuw een aanhanger van was - gepraktiseerd werd. (de kern was gelegd bij de gijzelaars van St.Michielsgestel). Een elite moest de massa de juiste normen en waarden bijbrengen en een minister diende te regeren zoals hij dacht dat goed was. De volksvertegenwoordiging moest zich daarmee het liefst zo min mogelijk bemoeien.

Van der Leeuws beleid was vooral gericht op de bestrijding van de normloosheid, die de wereld in de jaren dertig volgens hem tot chaos en verwerpelijke ideologieën had

gebracht. Verval, ontworteling, proletarisering en 'verwildering van de massa-jeugd' moest een halt worden toegeroepen. Hiertoe moesten de mensen op christelijke en humanistische grondslagen worden opgevoed tot moreel evenwichtige persoonlijkheden met een sterk nationaal gemeenschapsbesef. Culturele vorming van met name jongeren werd in dit licht een uiterst belangrijke taak.

Ook in meer algemene zin moesten 'cultureel nationalisme en volkseenheid' worden bevorderd. Een weloverwogen kunstbeleid kon daarbij van grote waarde zijn. Enerzijds zouden kunstenaars in de gemeenschap een soort sociaalpedagogische rol moeten vervullen, maar tegelijkertijd diende de kunst zich in vrijheid te kunnen ontwikkelen.

Van der Leeuw benoemde zijn vriend en medevernieuwer Hendrik Jan Reinink, die hij uit zijn Groningse tijd kende, tot secretaris-generaal van het departement. Deze werd tevens directeur-generaal voor de afdeling Kunsten en Wetenschappen en zou dat in diverse vergelijkbare functies tot in de jaren zestig blijven. Reinink lag regelmatig overhoop met zijn ministeriële meesters. Wilde Van der Leeuw nog veel overheidsbemoeiing met de kunsten; zijn opvolgers zagen de kunsten eigenlijk helemaal niet zitten en wilden zich er zo min mogelijk van aan hoeven te trekken.

Van der Leeuw werd al na een jaar ministerschap in juni 1946 in het eerste rooms-rode kabinet opgevolgd door de katholieke pedagoog J.J. (Jos) Gielen. Gielen had zich met

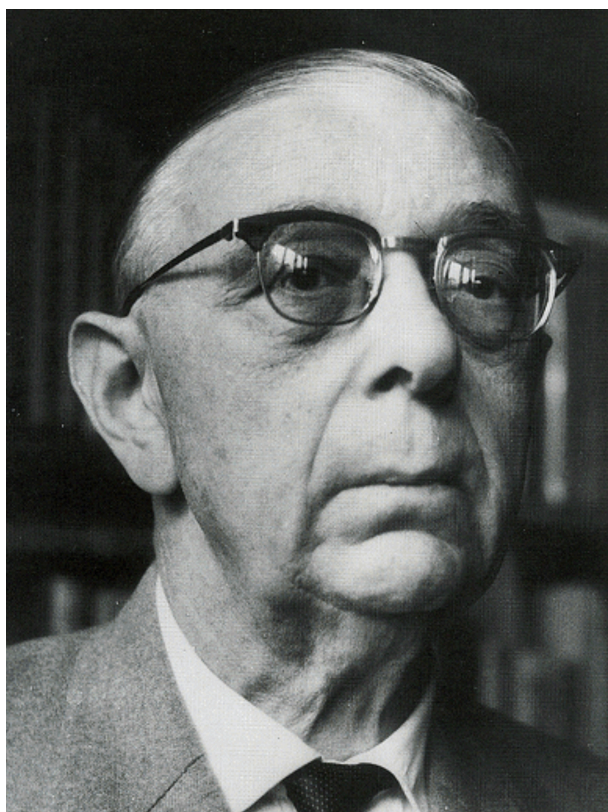
talrijke anderen in toenemende mate geërgerd aan de centraliserende en 'staats-socialistische tendensen' in het beleid van Van der Leeuw, die hij vooral als bedreiging voor het bijzonder onderwijs zag.

Na de verkiezingen van 1948 trad het eerste kabinet-Drees aan. Minister van OK&W werd de Nijmeegse psycholoog en letterkundige prof dr.F. J.Th. Rutten (KVP). Net als zijn voorganger werd hij in de eerste plaats vanwege zijn onderwijskwaliteiten en niet vanwege zijn belangstelling voor literatuur aangetrokken.

Reinink zelf streefde op de achtergrond naar maximale vrijheid voor kunstenaars maar wel met veel overheidssteun. Die overheidssteun was er in beperkte mate na de oorlog wel gekomen, in de vorm van subsidies en opdrachten die het ministerie jaarlijks aan maximaal 5 kunstenaars per afzonderlijk beleidsterrein binnen de afdeling toneel en letterkunde verstrekke. Er



minister Rutten (KvP) in 1950



Victor van Vriesland

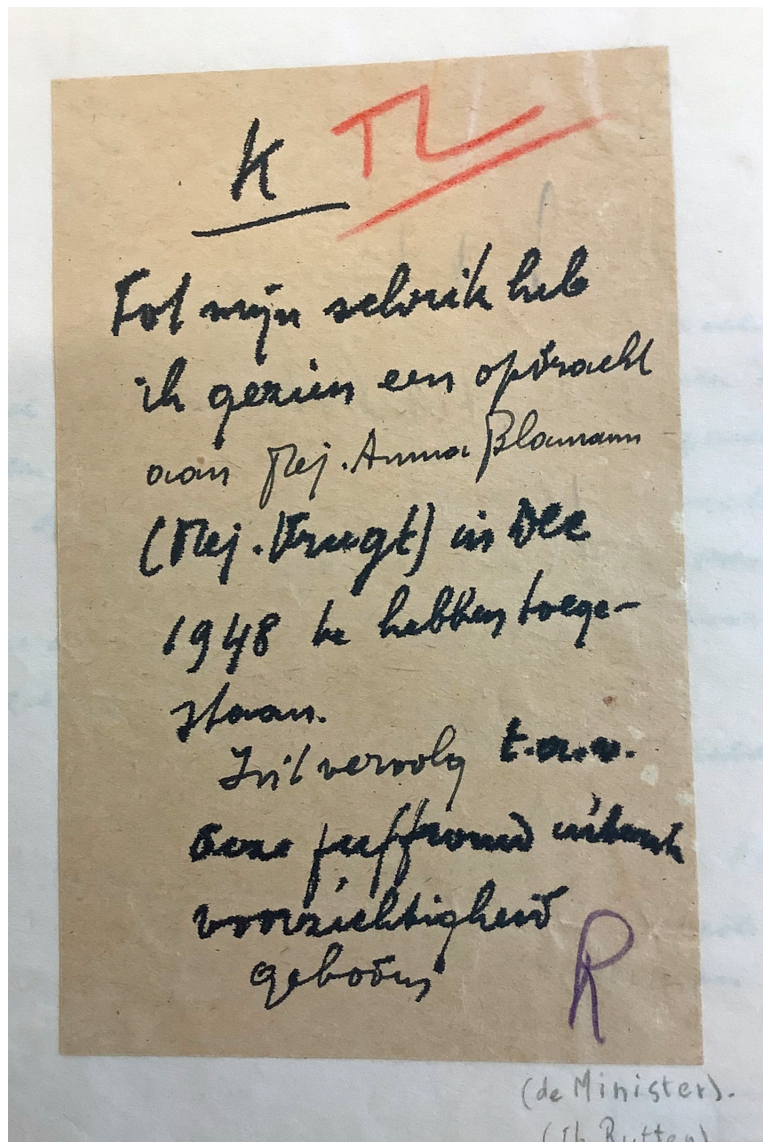
correspondentie tussen de voorzitter van de Commissie van advies voor letterkundige opdrachten (in deze periode Victor van Vriesland) en het ministerie, in deze vertegenwoordigd door een naamloze ambtenaar; daarnaast de correspondentie tussen deze ambtenaar en zijn baas, elkaar opvolgende hoofden van de Afdeling Kunsten, eerst Van Keekem, later Vroom, die door de ambtenaar consequent met 'Heer chef' wordt aangeschreven. Deze correspondentie vond plaats via kattebelletjes in potlood of inkt die in de marge van de voordrachten werd geschreven. Tenslotte is er de correspondentie met een aantal armlastige literatoren die hoopten op geldelijke ondersteuning - en dat soms ook kregen. De gelukkigen die geld kregen van het ministerie - in individuele gevallen doorgaans 1000 gulden - soms 500 - ontvingen dat geld voor een specifieke opdracht. Het succes van deze regeling lijkt achteraf matig: veel opdrachtwerk is tegenwoordig niet meer te achterhalen of werd nooit voltooid.

De opdrachten waren aanvankelijk - ik zei het al - nogal braaf, saai en inderdaad bedoeld om het Nederlandse nationalistische gevoel te bevorderen. De minister bemoeide zich er nooit mee, dat was natuurlijk ook eigenlijk niet de bedoeling, omdat Reinink maximale vrijheid voor de kunstenaar nastreefde. Twee keer vond de minister dat hij wel moest ingrijpen.

In het archief van OKW zit een handgeschreven notitie op kladpapier luidende: 'Tot mijn schrik heb ik gezien een opdracht aan Mej. Anna Blaman (Mej. Vrugt) in dec 1948 te hebben toegestaan. In't vervolg t.a.v. deze juffrouw uiterste voorzichtigheid geboden. R.'

kwamen in 1945 drie rijksadviseurs - onder wie Martinus Nijhoff voor de letteren - maar die moesten reeds het volgend jaar het veld ruimen. Daarna kwamen er adviescommissies die kandidaten en projecten aan het ministerie voordroegen. Aanvankelijk waren veel subsidies vooral gericht op het beredeneerd publiceren van oude bronnen en hun vervaardigers, wat vooral neerkwam op reclame voor het Nederlandse culturele erfgoed uit de 17^e tot en met 19^e eeuw. Ook was er veel aandacht voor de nasleep van de oorlog, bij voorbeeld door studies over joods cultureel erfgoed te entameren.

In het archief van het Ministerie van OKW bevinden zich ook de stukken die betrekking hebben op het verlenen van de letterkundige subsidies, dat wil zeggen de



Wat was er gebeurd? Er lijkt in 1948 een opvallende wending in het subsidiebeleid te hebben plaatsgevonden. Begin 1948 was er reeds gedoe geweest over een opdracht aan Gerard (toen nog Simon van het) Reve. Zijn novelle *De Brand* voldeed niet aan de opdracht dat het verhaal zich in Amsterdam moest afspelen en bovendien maakte 'De veristische vrijheid van uitbeelding ten aanzien van de physiologische kant van bepaalde puberteitsverschijnselen (vermoedelijk bedoelde men onanie)' het tenslotte enigszins moeilijk dit werk naar buiten het stempel te verlenen van in opdracht van de regering te zijn ontstaan.' Dat gebeurde dan ook niet (het is na te lezen in het verhaal 'De stank van aangebrande hutspot. Ongepubliceerde roman van G.K. van het Reve' dat Rob Delvigne in *De Parelduiker* eraan

wijdde). De novelle is uiteindelijk nooit gepubliceerd. Van het Reve vond het zelf bij nader inzien ook niks. Het gaat over een niet erg aardig en nogal sadistisch jongetje dat van zijn zevende tot zijn elfde ge-volgd wordt.¹ Wel ontving Van het Reve zijn honorarium, wat in dit geval 1500 gulden bedroeg, want verschil tussen mannen en vrouwen moest er zijn.

Van de vier subsidieontvangers over 1949 waren er maar liefst twee lesbisch: Josine Reuling en Anna Blaman. Wat betreft Anna Blaman, die in 1948 onder vuur was komen te liggen na de publicatie van haar expliciet lesbische roman *Eenzaam Avontuur*, was dat best een gewaagd experiment. De rel rond *Eenzaam Avontuur* en het Tribunaal dat Albert Helman (Lou Lichtveld) de schrijfster aandeed, lagen nog vers in het geheugen. Ook Reuling had een boek met een lesbisch thema gepubliceerd, maar al ruim tien jaar eerder: *Terug naar het Eiland*. Reuling kreeg nu 1000 gulden voor het schrijven van een roman, bij voorkeur onder verwerking van haar ondervindingen, opgedaan gedurende een verblijf in Frankrijk. Reuling had een groot gedeelte van de oorlog in Frankrijk doorgebracht en moest schrijven over de

¹ (https://www.dbnl.org/tekst/_par009200101_01/_par009200101_01_0022.php)

Nederlanders in Frankrijk. Blaman moest een novelle schrijven 'van niet te geringe omvang' en kreeg daar 500 gulden voor.

Een derde genomineerde was communist -journalist Nico Ros. De vierde was de dichter en vertaler Bert Voeten, de man van Marga Minco. Nico Ros moest een studie schrijven met biografieën over de joodse Nederlandse letterkundigen die tijdens de oorlog of ten gevolge van de oorlogsomstandigheden waren omgekomen. Van dit project kwam niets terecht behalve een reeks excuus- en uitstelbrieven. Voeten maakte zich er met een klein artikeltje over T.S.Eliot vanaf. Reuling schreef - ook na veel uitstel en excuusbrieven - drie jaar later het boek *De Jaren zijn als vogels*.

Alleen Anna Blaman kweet zich voorbeeldig van haar taak. Haar grote novelle *De Kruisvaarder* was binnen de termijn voltooid eind november 1949 en werd gepubliceerd, al kraakte bijvoorbeeld Gomperts in *Het Parool* het boek als 'middelmattige kitsch' af.

De minister schreef een brief (24 december 1949) waarin hij zijn vreugde uitspreekt dat het werk voltooid is en opdracht geeft de 500 gulden uit te betalen. Daar ging natuurlijk een ambtelijk advies, deze keer getypt, in de marge van het klad van de opdrachtbrief aan vooraf, zodat de minister zich niet weer zou vergissen:

'Z.E.

De Novelle "De Kruisvaarder" is het resultaat van de opdracht welke U op advies van de Cie, voorgesteld door de sectie TL v.d. Voorlopige Raad voor de Kunst, aan Anna Blaman heeft verstrekt. Afd.K. heeft de novelle gelezen; Zij acht het literair, een goed stuk werk, waarop de critici op zedelijke gronden (ditmaal) geen aanmerkingen kunnen maken. De door de schrijfster geuite meningen blijven uiteraard voor haar rekening. AfdK. Stelt U voor deze zaak op dezelfde wijze te behandelen als bij andere opdrachten pleegt te geschieden. Mocht U gelegenheid hebben de novelle te lezen, dan zal Afd K U deze gaarne doen toekomen.'

Het is niet bekend of de minister het werk ooit heeft opgevraagd. Helaas zitten ook de opgeleverde werken niet in het archief, evenmin als de beraadslagingen en overwegingen in de Adviescommissie. Deze zou overigens spoedig worden opgeheven en vervangen door een formeler orgaan dat voortaan over de subsidies zou gaan: de Raad voor de Kunsten. De letterkundige subsidies bestaan nog steeds. Alleen zijn ze niet meer 500 of 1000 gulden, maar vaak enkele tienduizenden euro's.

Judith Schuyf

Bronnen

R. Pots, *Cultuur, koningen en democraten. Overheid & Cultuur in Nederland* (Nijmegen 2000). 252 e.v.
Nationaal Archief, Archief21 Ministerie van OKW Afdeling Kunsten en taakvoorgangers 1945-1965.
Archiefbloknr:08. Inv. nr. 2011.